

PRÍČINY PEŇAŽNEJ (MENOVEJ) REFORMY Z JARI 1953 V ČESKOSLOVENSKU SO ZRETEĽOM NA VOJENSKÉ SÚVISLOSTI

MIROSLAV LONDÁK

LONDÁK, M.: Causes of the 1953 Spring Monetary (Currency) Reform in Czechoslovakia with regard to the military context. *Vojenská história*, 2, 19, 2015, pp 73-82, Bratislava.

In his study, the author states that the currency and monetary reform in 1953 was a logical consequence of the Communist coup of February 1948 in its full context: the political overturn was followed by economic collapse in the upcoming years leading to destitution, decline in living standards and isolation from the rest of the world. Furthermore, he states that there were serious concerns how the masses affected by the currency reform would react to it. Analysing the wide-ranging issues, the study deals with the "Machine Gun" action of 30 May 1953. Within this action, full emergency was declared for 50 percent of the total People's Militias. Moreover, three fast units of the People's Militia squadrons were prepared in each county seat, fully armed. This number was even higher in Prague. Also thanks to these measures, the course of the currency reform was trouble-free in the first hours, however, the demonstrations and strikes commenced later, especially in Plzeň and also other places subsequently.

Military History. Czechoslovakia. 1950's. Currency Reform – The "Machine Gun" Action.

V našich povojnových hospodárskych či ekonomicko-politických dejinách nie je veľa takých medzníkov, ktoré by uznávali nielen historici a zároveň by natrvalo zostali v pamäti širokých mas. Ak je takýmto medzníkom aj 1. jún 1953, keď sa začal realizovať zákon o peňažnej reforme, tak je tomu predovšetkým z toho dôvodu, že dramatickým a niekedy i tragickým spôsobom zasiahol do života obyvateľov vtedajšieho Československa. Návrh zákona o reforme schválilo dňa 30. mája 1953 Predsedníctvo ÚV KSČ a v ten istý deň ho prijalo Národné zhromaždenie.¹ Realizácia zákona spôsobila nielen zníženie životnej úrovne obyvateľstva krajiny, úplné znehodnotenie hotovosti občanov, ale aj vkladov (pri vyšších čiastkach až v pomere 1 : 50), tzv. viazaných vkladov (pozostatkov menovej reformy z r. 1945) vo výške okolo 80 mld. Kčs, a takisto životných poisťiek a tuzemských cenných papierov. Straty obyvateľstva pri menovej reforme z roku 1953 tak dosiahli čiastku cca 17 miliárd Kčs v novej mene, ak by sme brali do úvahy i výdaje štátu s vykonaním reformy, tak treba uvažovať až o sume 22 miliárd Kčs. Preto niektorí autori hovoria

¹ Jeho rokovanie sa začalo o 13. 10. hod. Cit. podľa <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/076schuz/s076001.htm>

v tejto súvislosti jednoznačne o „ožobráčení obyvateľstva“ Československa.² Komunistický režim radšej hovoril o peňažnej reforme, pretože priznať, že ide v podstate o reformu menovú, by znamenalo priznanie hospodárskeho krachu, pritom od predchádzajúcej menovej reformy uplynulo len sedem a pol roka.

Isto je teda namieste položiť si otázku, aké boli skutočné príčiny menovej reformy z roku 1953. K menovým reformám totiž „*dochádza spravidla v dôsledku mimoriadnych hospodárskych otrasov (v období vojen a pod.), ktoré rozrušia fungovanie sústavy peňazí*“.³ Preto sa u nás uskutočnila menová reforma po skončení prvej svetovej vojny (tzv. Rašínova reforma⁴ či menová odluka: február – marec 1919) a tiež na jeseň 1945. Menová reforma v Československu v roku 1945⁵ však bola štandardnou ekonomickou operáciou, v optimálnej miere likvidovala následky vojnového finančného rozvratu, napomohla zjednoteniu hospodárskych priestorov českých krajín a Slovenska a umožnila priaznivý hospodársky vývoj, ktorý sa prejavil v rýchlej obnove priemyselnej výroby v krajine.⁶ Menová reforma z roku 1953 však nebola štandardnou operáciou, a uskutočnila sa bez predchádzajúceho súhlasu Medzinárodného menového fondu. Následne bolo Československo z neho vylúčené, predovšetkým z dôvodu jeho neinformovania a nedodania požadovaných relevantných údajov a informácií.

Čo sa také mohlo stať, že československí komunisti museli pristúpiť k menovej reforme v roku 1953, keď KSCĽ bola od volieb z jari 1946 najsilnejšou politickou stranou, riadila do značnej miery politický vývin v Československu a v podstate ovládala i ekonomické smerovanie krajiny. Veď už na jeseň 1945 sa uskutočnilo masívne znárodňovanie priemyselných podnikov, hlavne pod tlakom ľavicových strán a, predovšetkým, KSCĽ – pracovalo v nich vyše 60 % osôb činných v priemysle.⁷ Navyše od roku 1947 sa začal realizovať dvojročný hospodársky plán, pripravený komunistami.⁸ Dvojročnica síce ešte nebola klasickým plánom, aké boli neskôr aplikované v rámci plánovaného hospodárstva, no stála na jeho začiatku. Z hľadiska riadenia nešlo ešte o plán v takej rigorózne dirigistickej forme, ako ho poznáme z obdobia po roku 1948 – išlo skôr o to, určiť jednotlivým odvetviam ekonomiky isté smerné čísla, ku ktorým sa mali v praktickej činnosti dopracovať, no napriek tomu ekonomický život krajiny bol do značnej miery ovládaný štátom a komunistami. Na-

² Cit. podľa JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50 : 1*. Praha : Svítání, 1992, s. 146. ISBN 80 – 900238-9 4.

³ Cit. podľa *Ekonomická encyklopédie (1). 2. Přepracované vydání*. Praha : Nakladatelství Svoboda, 1984, s. 539 (preklad z češtiny autor). ISBN 25-28-84-01/1.

⁴ O hospodárskom vývoji Slovenska v období 1. ČSR pozri *Slovensko v 20. storočí. Tretí zväzok. V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2012. ISBN 978-80-224-1199-8.

⁵ Bližšie k tejto problematike pozri LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska (1945 - 1960)*. Bratislava : Veda, 1999, s. 24 a n. ISBN 80-224-0570-1.

⁶ Inou vecou je vzťah menovej reformy z r. 1945 k vývoju ekonomiky na Slovensku. Slovensko totiž ustúpilo tlaku centra (slovenskí komunisti, politika Demokratickej strany bola iná) a súhlasilo s kurzom slovenskej a českej meny v pomere 1 : 1, napriek tomu, že slovenská koruna bola silnejšia – tento ústupok, či finančné straty Slovenska mali byť v budúcnosti nahradené politikou ekonomicko-sociálneho vyrovnávania Slovenska na tú úroveň, ktorá bola dosiahnutá v českých krajinách. Bližšie pozri tamže, s. 24 a n.

⁷ Bližšie pozri tamže, s. 19-20.

⁸ Bližšie pozri LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Typoset, 2012, s. 22. ISBN 9788089396221.

vyše už v čase pred februárom 1948 (iste nie februárom s veľkým F – teda, ako pre koho) KSČ pripravovala prechod na taký spôsob riadenia ekonomiky, ktorý sa dlhodobou realizoval v sovietskom Rusku – teda dirigistické riadenie celého hospodárstva, ktoré býva označované i termínom administratívno-direktívny spôsob riadenia ekonomiky.⁹ Plánované hospodárstvo malo zabezpečiť, aby v budúcnosti nevznikli také hospodárske ťažkosti, s ktorými si zvykneme spájať klasickú kapitalistickú ekonomiku, s jej cyklickými krízami a chaosom, danými neexistenciou štátneho riadenia, plánovania a ľubovôľou vlastníkov kapitálu. Štátom riadené plánované hospodárstvo malo byť všeliekom na všetky možné hospodárske problémy.

V súvislosti s mocenským prevratom, spojeným s udalosťami z februára 1948,¹⁰ treba konštatovať, že Komunistická strana Československa zobrala na seba nielen zodpovednosť za ďalší politický vývin krajiny (už definitívne zaradenej do sovietskej sféry vplyvu¹¹), ale aj za jeho ekonomicko-sociálny vývoj. Bola síce ponechaná možnosť existencie niekoľkých ďalších politických strán, no ich vplyv na život krajiny bol úplne zanedbateľný. V nasledujúcich mesiacoch tak bola uskutočnená ďalšia fáza znárodňovania priemyselných podnikov.¹² K 1. januáru 1949 už pracovalo v súkromnom sektore priemyslu len 50-tisíc zamestnancov, a to napriek tomu, že Ústava 9. mája garantovala ochranu malého a stredného podnikania a umožňovala i možnosť súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov v oblasti priemyslu. Rýchlo sa začalo smerovať i ku kolektivizácii (samozrejme, táto sa realizovala za použitia ekonomických nástrojov i násilných prostriedkov) agrárneho sektora (napriek tomu, že komunisti ešte zvykli zdôrazňovať, že v Československu nebudú žiadne kolchozy) a čoskoro aj k likvidácii sektora živnostníkov a remeselníkov. V tejto súvislosti si treba všimnúť i významný vplyv menovej reformy z roku 1953 na spomínaný sektor – totiž, tých živnostníkov, remeselníkov a ďalších malých podnikateľov, ktorým sa vôbec podarilo prežiť do prelomu 40. a 50. rokov, zasiahla reforma ako ďalšia „morová rana“ – po júni 1953 takmer úplne prišli o prevádzkový kapitál, čo z veľkej miery značilo koniec ich podnikania.¹³

Vo februári 1948 sa KSČ zmocnila monopolu politickej moci v krajine, a táto skutočnosť mala determinujúci dopad na život spoločnosti na celé desaťročia vrátane economic-

⁹ Tamže, s. 18 a n.

¹⁰ Podrobne o udalostiach spätých s februárom 1948 pozri *Február 1948 a Slovensko. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 14. – 15. február 2008*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008. ISBN 9788089335077.

¹¹ O balansovaní československej zahraničnej politiky medzi Moskvou a západnými mocnosťami pozri PROKŠ, Petr. *Československo a Západ 1945 – 1948. Vzťahy Československa se Spojenými štáty, Veľkou Britániou a Francií v letech 1945 – 1948*. Praha : ISV Nakladatelství, 2001. ISBN 9788085866810.

¹² Zákonmi č. 114, 115, 121 z 28. apríla 1948 Zb. a zákonom č. 123 z 5. mája 1948 Zb. boli znárodnené všetky priemyselné a stavebné závody s viac ako 20 zamestnancami, v niektorých odboroch išlo o znárodnenie bez ohľadu na počet zamestnancov, kritériom bolo napr. množstvo technického zariadenia, resp. taxatívne sa určili konkrétne výrobné odbory.

¹³ Spoločenská vrstva živnostníkov bola zlikvidovaná v pomerne krátkom čase. Koncom r. 1948 bolo na Slovensku zaregistrovaných 68 267 živnostenských závodov, v ktorých bolo činných vyše 150-tisíc osôb, no po novembrovom pléne ÚV KSČ sa prestalo rozlišovať medzi týmito a klasickými kapitalistickými podnikmi, keďže za drobného výrobcu, obchodníka a pod. sa už považoval len ten, kto nezamestnával ani jednu pracovnú silu. Voči celej sfére súkromnej malovýroby režim používal také opatrenia s cieľom jej zatlačovania, že už v rokoch 1949 – 1950 sa táto do značnej miery transformovala do rôznych socialistických podnikov. Cit. podľa ZELENÁK, Peter. *Socializácia živnosti na Slovensku*. Bratislava : Veda, 1988, s. 52-53. ISBN 071-063-88.

kej oblasti, či už máme na mysli Slovensko alebo české krajiny. Nové determinanty, ktoré určovali ďalší vývoj hospodárstva, na celé historické obdobie určili formy ekonomického života spoločnosti, ale aj ďalší vývoj v oblasti životnej úrovne obyvateľstva. Tie premeny v ekonomickej oblasti, ktoré sa udiali na rozhraní 40. a 50. rokov 20. storočia, mali vo svojej podstate taký charakter, že ich možno nazvať systémovou zmenou. V naznačenom období (známom i pod názvom zakladateľské obdobie komunistického režimu v Československu) vznikol postupne systém tzv. socialistickej ekonomiky, ktorá bola takmer výhradne založená na štátnom vlastníctve výrobných prostriedkov a riadená špecializovanými inštitúciami – plánovacími orgánmi – prostredníctvom plánov. V konečnom dôsledku však o definitívnej podobe konkrétnych plánov rozhodoval jeden z najvyšších orgánov moci KSČ – predsedníctvo jeho ústredného výboru. Tou teoretickou základňou, z ktorej sa vychádzalo pri riadení ekonomiky, bolo učenie marxizmu – leninizmu, ktoré sa niekedy chápe ako „*posthegeliánska filozofia prispôbenaá totalitnej ideológii*“, ktorá sa vydávala za vedu.¹⁴

Ľudová tvorivosť nepozná medze, a tak i tieto spoločenské procesy sa v nej odrazili: preto sa zvyklo hovoriť, že vo februári 1948 Gottwald sľuboval, že budeme najlepšie oblečeným a obutým národom – no po jari 1953 sa hovorilo: už sme ošálení a i okabátení.

Hospodárstvo v Československu malo byť riadené päťročnými plánmi. Ten prvý sa pripravoval od apríla do septembra roku 1947. Jeho hlavným zámerom malo byť podľa K. Gottwalda zmeniť štruktúru československého hospodárstva, danú ešte vývojom za Rakúsko-Uhorska, keď prioritným boli viaceré odvetvia ľahkého a spotrebného priemyslu, a preorientovať ju tak, aby údajne vyhovovala novým podmienkam ekonomickým i zahranično-politickým. Malo to znamenať štrukturálnu prestavbu ekonomiky, predovšetkým v prospech kovopriemyslu, ťažkého strojárstva. Československo sa malo stať strojárenskou veľmocou, ktorá by bola schopná zabezpečovať industrializovanie východného bloku, no zároveň i rast životnej úrovne vlastného obyvateľstva. Orientácia na krajiny s plánovaným hospodárstvom mala zaistiť tak stabilné dodávky surovín, jasné exportné ciele, ako i zabrániť pravidelne sa opakujúcim krízovým javom, ktoré sa vyskytovali v kapitalistických ekonomikách. Tým, že by sa československá ekonomika odpútala od západných krajín, mala sa teda brániť i pred vznikom hospodárskych kríz.¹⁵

Ak sa táto koncepcia začala o nejaký čas realizovať, tak treba povedať, že sa tak dialo predovšetkým v záujme a pod tlakom mocenských a tiež ekonomických cieľov Moskvy, t. j. diktátorského stalinského režimu, ktorý v tom čase vážne uvažoval o vojnovom konflikte so Západom.¹⁶ Československo tak v priebehu historicky relatívne krátkeho obdobia 1. päťročnice uskutočnilo radikálnu štrukturálnu reformu. Aj keď tézám Gottwalda, ktorými ich prezentoval pri príprave päťročnice, nemožno vyčítať istú logiku, ekonomika krajiny sa dostala do nových protirečení a rozporov, ktoré nedokázala prekonať počas dlhých desaťročí. Už koncom 60. rokov 20. storočia marxisticky orientovaní ekonómovia konštatovali, že 1. československý päťročný plán bol tak „východiskovou základňou“ ďalšieho vý-

¹⁴ Cit podľa FURET, Francois. *Minulosť jednej ilúzie. Esej o ideji komunizmu v 20. storočí*. Bratislava : Agora, 2000, s. 449.

¹⁵ Cit. podľa *Základy první československé pětiletky*. Praha : Ministerstvo informací a osvěty, 1948, s 12.

¹⁶ Bližšie pozri ŠTEFANSKÝ, Michal. *Studená vojna. Slovensko 1946–1954*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008. ISBN 978-80-969375-5-4.

voja hospodárstva, ako i tých vážnych problémov, ktorými ekonomika krajiny prechádzala na začiatku 60. rokov.¹⁷

Pod vplyvom zhoršenej zahranično-politickej situácie na začiatku 50. rokov (kórejská vojna), prípravy Stalina na nový globálny vojnový konflikt, ako aj ilúzií plánovačov o všemocnosti plánovanej ekonomiky, boli vo februári 1951 prijaté zvýšené úlohy 1. päťročnice. Ich cieľom bolo ďalšie zvýšenie rastu priemyselnej výroby, no predovšetkým radikálne mala vzrásť výroba v odvetviach ťažkého priemyslu. Ak celkový objem investícií v roku 1949 do priemyslu bol niečo vyše 10 mld. Kčs (v mene r. 1953), v roku 1953 mali investície dosiahnuť 26,3 mld. Ak podľa pôvodných plánov mala priemyselná výroba vzrásť o 57 %, podľa nových úloh až o 98 %, a pritom ešte vyššie úlohy boli kladené pred výrobu výrobných prostriedkov. Viac sa mali využívať domáce suroviny, počítalo sa s rozšírením energetickej základne, radikálnejšie sa mal orientovať zahraničný obchod Československa na krajiny východného bloku.¹⁸

Zároveň sa pripravovali plány na obdobie rokov 1954 – 1960, a tieto predpokladali ešte ďalšie zostrenie kurzu určeného zvýšenými úlohami 1. päťročnice. Podľa týchto plánov sa očakávalo, že priemerné ročné investície budú 2-krát vyššie, ako investície z rokov 1. päťročného plánu. Do priemyslu (pritom najmä opäť do ťažkého mali plynúť vysoké percentá) sa mali investovať také prostriedky, aké v čase 1. päťročnice do celého národného hospodárstva. Tak by sa ďalej zvyšovali tie disproporcie medzi jednotlivými odvetvami ekonomiky, ktoré nadobúdali dramatické rozmery už na začiatku 50. rokov.

Medzi nové protirečenia, ktoré potom trvalo ovplyvňovali československú ekonomiku, patrila situácia v zahraničnom obchode, resp. v jeho teritoriálnom zameraní. I keď v prvom období po februári 1948 sa objavovali ilúzie v tom zmysle, že formujúci sa tzv. socialistický tábor si vystačí sám pri vzájomnej obchodnej výmene, prax ukázala opak a čoskoro bola zrejماً nevyhnutnosť obchodu i s vyspelými kapitalistickými krajinami – predovšetkým pokiaľ išlo o dovoz niektorých surovín, ktorými nedisponovali krajiny socialistického bloku, resp. niektorých dôležitých strojov a technológií. Napriek tomu sa teritoriálne zameranie československého zahraničného obchodu úplne zmenilo. Kým v rokoch 1945 – 1947 export Československa na 80 % smeroval do kapitalistických štátov, a podobne to bolo i s dovozom, obrat s nimi sa znížil v roku 1948 na necelých 60 % a postupne sa dostal na úroveň 12 – 25 %. Podiel ZSSR a ostatných socialistických krajín na obrate československého zahraničného obchodu sa dostal postupne na úroveň 70 % a bol určovaný dlhodobými obchodnými dohodami, resp. spoluprácou v rámci RVHP. Avšak obchod Československa s krajinami východného bloku, ktorým sa vlastne realizovala tzv. koncepcia strojárenskej veľmoci, bol dlhodobo málo efektívny a nebol schopný zabezpečiť dostatok voľných devízových prostriedkov na nákup surovín, strojov a moderných zariadení z krajín Západu. Tie sa museli paradoxne nahrádzať exportom výrobkov spotrebného priemyslu, do ktorého sa po februári 1948 investovali v ČSR len marginálne čiastky.

¹⁷ Pozri napr. PAVLENDÁ, Viktor. *Ekonomické základy socialistického riešenia národnostnej otázky v ČSSR*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 134-145.

¹⁸ Definitívne sa o zvýšených úlohách prvého päťročného plánu rozhodlo na zasadaní ÚV KSČ koncom februára 1951. Člen Predsedníctva ÚV KSČ Jaromír Dolanský, ktorý ich predkladal, si pravdepodobne uvedomoval ich problematickosť, keď konštatoval, že nemôže prejsť mlčaním, ak práve v tých výrokoch ťažkého strojárstva, v ktorých sa na najbližšie roky plánuje najväčší vzrast, sa v r. 1950 plán plnil najmenej úspešne. Cit. podľa Slovenský národný archív, f. ÚV KSS, šk. 2458.

Československo sa na prelome 40. a 50. rokov radom zmlúv zahranično-obchodne zviazalo s krajinami sovietskeho bloku. Aj keď spočiatku pretrvávali ilúzie o možnostiach vzájomne výhodného spojenia na pôde RVHP (vznik január 1949), čoskoro sa predstavitelia ČSR v tejto inštitúcii presvedčili o predčasnosti jej vzniku. Očakávania o možnosti koordinácie výrobných programov a výstavby spoločnej surovínovej základne sa ukázali ako nereálne.¹⁹ ČSR sa ako jediná priemyselná krajina dostala do spoločnosti menej ekonomicky vyspelých štátov, ktoré zo strany Československa očakávali skôr pomoc, ako vzájomne výhodný obchod, nehovoriac o skutočnej koordinácii ekonomického rozvoja, ktorá by mohla zvýšiť jeho celkovú efektívnosť. Problémom tiež bolo, že krajiny východného bloku nemali dostatočné finančné prostriedky na to, aby platili za investičné statky či zbrane vyvážené z Československa. Meny týchto krajín neboli vôbec hodnotné a bankári na Západe sa na ne často pozerali ako „na zberateľskú kuriozitu“. Nový smer zahraničného obchodu, začínajúci sa najmä po februári 1948, s jeho orientáciou na krajiny východného bloku, tak prispel k rozvratu celého finančného systému krajiny.

Ďalším problémom, ktorý výrazne zaťažil československú ekonomiku v priebehu 1. päťročnice, bola rýchla výstavba pomerne veľkej armády a výstavba tzv. obranného priemyslu. Opäť sa tak dialo pod tlakom totalitného stalinského režimu a zahranično-politickej situácie. Na sklonku druhej svetovej vojny bol zbrojársky priemysel v Československu takmer zničený, či už náletmi (Škodove závody v Plzni), alebo deštrukciou ustupujúcich nemeckých armád (závody v Dubnici, Adamove), a v rokoch 1945 – 1950 výroba v ňom prakticky zanikla. Nové investície do tohto odvetvia priemyslu začali pribúdať po IX. zjazde KSČ, ktorý rozhodol o vybudovaní bojaskopnej armády – za týmto rozhodnutím však stála predovšetkým politika Moskvy. Odvtedy začali plynúť do tohto odvetvia ekonomiky značné finančné prostriedky – súhrnné náklady na obranu dosahovali napr. v 50. rokoch nasledujúci podiel na použiteľnom národnom dôchodku – v r. 1951 – 2,2 %, r. 1952 – 6,7 %, r. 1953 – 8,6 %, r. 1954 – 9,6 %, r. 1955 – 7,5 %, r. 1956 – 6,5 %, r. 1957 – 5,6 %.²⁰ Požiadavky čs. armády na začiatku 50. rokov na jej zásobovanie zbraňami, technikou, spolu s ďalšími tovarmi, ako i nároky ostatných krajín sovietskeho bloku na dodávky zbrojného priemyslu, boli také vysoké, že výrazným spôsobom determinovali celú ekonomiku Československa a často sa v tejto súvislosti hovorí o jej evidentnej militarizácii. Dokazujú to niektoré kvantitatívne údaje – v rokoch 1949 – 1953 tvorili celkové výdaje do oblasti armády a bezpečnosti takmer celú polovicu investícií do ekonomiky. Zbrojná výroba v tomto období vzrástla šesťnásobne, tretinu výroby strojárenského priemyslu na konci tohto obdobia tvorili zbrane. Navyše, armáda vyžadovala i veľké množstvá tovarov, inak určených civilnému sektoru – obuv, textil, potraviny. Mnohé odvetvia priemyselnej výroby neplnili plán práve preto, že prvoradé boli dodávky armáde, resp. armádam sovietskeho bloku. Pochopiteľne, všetky takéto údaje boli prísne tajné a postupne sa i v závislosti od toho vytvorila vskutku nepreniknuteľná clona nad mnohými sektormi ekonomiky.

Prvý československý päťročný plán (1949 – 1953), pripravený a realizovaný v rámci plánovaného hospodárstva v Československu, sa skončil de facto bankrotom. Kde boli jeho príčiny? Tých bolo, prirodzene, viac. Jednou z hlavných bolo preorientovanie celej ekonomickej koncepcie krajiny. Ak v predchádzajúcom období sa hospodárstvo orientovalo pre-

¹⁹ Blížšie k tejto problematike pozri KAPLAN, Karel. *Československo v RVHP 1949 - 1956*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995. ISBN 80 – 85270-43-9.

²⁰ Cit. podľa Národní archiv (Praha, ČR, ďalej NA), f. 02/2, sv. 171, a.j. 231.

dovšetkým na priemysel ľahký a spotrebný, 1. päťročnicou sa začal obrat. Podstatou malo byť realizovanie tzv. oceľovej koncepcie, budovanie najmä ťažkého priemyslu a, hlavne, ťažkého strojárstva. Československo malo vlastne napomáhať industrializácii celého východného bloku. Samozrejme, táto úloha bola pre krajinu neprimeraná a neadekvátne.

To všetko stálo peniaze, peniaze štátu. Navyše, mnohé megalomanské investície budované v krajine sa alebo nerealizovali v danom čase, alebo vôbec. Príkladom môže byť hutný kombinát, ktorý sa začal stavať na východnom Slovensku, známy pod menom HUKO.²¹ V oblasti priemyslu vznikol bludný kruh – bane vyrábali pre hute, tie pre podniky ťažkého priemyslu, bolo potrebných stále viac investícií – ale zisku nebolo – a štátna banka na pokyn komunistického vedenia štátu musela všetko platiť, či poskytovať úvery. Situácia logicky smerovala ku katastrofe.

Veľmi rýchly rast investícií do priemyslu, najmä do ťažkého, sa odrazil v minimalizácii investícií, ktoré smerovali do poľnohospodárstva, spotrebných odvetví priemyslu, dokonca i v absolútnych číslach klesali prostriedky na bytovú výstavbu, zanedbávalo sa budovanie infraštruktúry, nehovoriac už o raste životnej úrovne obyvateľstva. Podľa údajov vtedajšieho predsedu vlády sa v období rokov 1948 – 1952 ceny bežných tovarov, dôležitých pre obyvateľstvo, vcelku zvyšovali, takže reálna mzda poklesla o 9 %.²² Disproporcie medzi jednotlivými odvetviami ekonomiky na začiatku 50. rokov postupne narastali a zvyšujúce sa ekonomické ťažkosti jednoznačne ukázali, že československá ekonomika nemá základné predpoklady na splnenie tých úloh, ktoré boli vytýčené vo februári 1951. Bolo zrejmé, že plánovaná ekonomika nie je všemocná. Námezdné pracujúci, poberajúci mzdu v nových podnikoch, nemali možnosť realizovať svoju kúpnu silu, keďže na trhu bol nedostatok spotrebného tovaru.

To však nebolo zďaleka všetko – ďalším problémom bola situácia v agrárnej oblasti a začínajúca sa násilná kolektivizácia. V roku 1949 bol kultovným spôsobom prijatý zákon o JRD a nasledoval ekonomický tlak na súkromných roľníkov, pričom hlavne od roku 1950 sa začali používať i násilné spôsoby, ktoré mali zabezpečiť vstup roľníkov do družstiev. Výsledkom bol úpadok celého agrárneho sektora. V českých krajinách sa poľnohospodárstvo až v polovici 60. rokov dostalo na úroveň roka 1937, ak máme na mysli kvantitatívne čísla, nehovoriac o kvalite.²³ Aj z týchto dôvodov až do jari 1953 musel existovať trh viazaný a voľný. Jeho existencia však iste nebola príčinou menovej reformy, skôr dokresľovala celkovú nezdravú ekonomickú situáciu v krajine.

Na základe všetkých vyššie naznačených príčin hospodárstvo Československa nezadržateľne smerovalo k štátnemu bankrotu – tým bola v skutočnosti menová reforma z jari 1953. Týmto spôsobom vedenie štátu riešilo problémy, ktoré spôsobilo svojou ekonomickou politikou.

Pomocou menovej reformy získal štát dodatočne miliardy korún od obyvateľstva z ich vkladov, peňažnej hotovosti, ako aj likvidovaním viazaných vkladov a vystavil tak účet svojej economickej politike i 1. päťročnici. Námezdné pracujúci prišli i o tie prostriedky,

²¹ K tejto problematike bližšie pozri LONDÁK. *Otázky industrializácie*, ref. 5, s. 80 a n.

²² Podľa expertízy odborníkov z r. 1956 (medzi autormi boli napr. O. Šik a M. Kadlec) priemerná reálna mzda pracovníka v národnom hospodárstve bola na konci 1. päťročnice o 12 % nižšia, než v r. 1949, pričom u robotníkov v sektore priemyslu sa údajne nezmenila. Ak v tomto období podľa materiálu vzrástla osobná spotreba, tak len zvyšovaním zamestnanosti. Cit. podľa NA, f. 02/2, sv. 127, a.j. 165.

²³ Cit. podľa JIRÁSEK, ŠŮLA, ref. 2, s.14.

ktoré získali už počas socialistickej výstavby. Menová reforma však zohrala viacero úloh. Na jednej strane bola premysleným štátnym bankrotom – vďaka nemu a v závislosti od toho, že sa v priebehu päťročnice obmedzovali výdaje v prospech obyvateľstva, komunistický režim odstránil deficit štátneho rozpočtu z rokov 1949 – 1953. Zároveň bola menová reforma významným krokom na ceste transformácie ekonomiky na príkazový systém sovietskeho typu, ktorý nepripúšťal žiadne diametrálne odlišné prvky trhového peňažného hospodárstva. Vedľajším produktom menovej reformy bolo odčerpanie zvyškov peňažnej sily bývalých tzv. vykorisťovateľských vrstiev spoločnosti – mnohým nezostávalo naozaj už nič iné, iba ich vlastná pracovná sila.

Menová reforma z jari roku 1953, to bol vlastne elegantný štátny bankrot. Aj v nedávno uskutočnenom rozhovore²⁴ viceguvernér Českej národnej banky Mojmir Hampl konštatoval, že to, čo dnes označujeme ako reforma, „*bol v skutočnosti hlavne nepriznaný štátny bankrot*“. Komunistický režim sa vlastne zbavil všetkých tých dlhov, ktoré v uplynulom období spôsobil a „*pripravil obyvateľstvo o podstatnú časť korunových úspor*“.

Menová, či „*peňažná reforma v roku 1953 bola logickým dôsledkom komunistického štátneho prevratu z februára 1948 so všetkými súvislosťami : po politickom prevrate nasledoval ekonomický krach a olúpenie obyvateľstva, vedúce v nasledujúcich rokoch k jeho zbedačeniu, poklesu životnej úrovne a izolácie od ostatného sveta*“.²⁵ Komunistické vedenie krajiny danú grandióznu lúpež uskutočnilo z dôvodov mocenských, politických a ideologických. Samozrejme, existovali vážne obavy, ako sa k menovej reforme, resp. lúpeži, ktorá sa dotkne širokých mas, tieto postavია. Preto už dňa 30. mája 1953 v doobedňajších hodinách bola schválená akcia s názvom *Gulomet* (podpísal ju tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný a vedúci oddelenia Ľudových milícií ÚV KSČ Alois Kotva).²⁶ ňou bola vyhlásená plná pohotovosť 50 percentám z celkových stavov tejto organizácie, ostatní mali pohotovosť čiastočnú. Príslušníkom Ľudových milícií boli vydané ostré náboje s jasným cieľom – ostraha dôležitých budov a strategických bodov. Navyše boli v každom krajskom meste v plnej zbroji pripravené tri roty rýchlych oddielov Ľudových milícií, v Prahe bol ich počet ešte vyšší. Aj vďaka týmto opatreniam bol priebeh menovej reformy v prvých hodinách bez problémov, no potom už nastali demonštrácie a štrajky, najbúrlivejšie boli v Plzni, ale aj na ďalších miestach, predovšetkým v sídlach veľkých podnikov. Z českých krajín išlo napr. o banské závody v Ostrave, železiarne v Bohumíne, automobilové závody v Mladej Boleslavi, motocyklové závody v Strakoniciach či ČKD v Prahe – Vysočanoch. Na Slovensku sa najväčšie protestné akcie udiali v podniku na výrobu chladničiek v Zlatých Moravciach a v banskom podniku v Handlovej.²⁷

Okamžitým následkom menovej reformy v Československu, ktorý pocítili široké vrstvy obyvateľstva, bolo znehodnotenie ich vkladov (prítom úspory mohli vzniknúť už z pracovných dôchodkov za obdobie po februári 1948), resp. stratou kúpyschopnosti tých peňazí, ktoré v bankách uložené neboli. Tieto skutočnosti sa prejavili istým poklesom životnej úrovne. Predstavitelia komunistického režimu zasa hovorili o istej stagnácii v dovedajšom

²⁴ Mladá fronta Dnes zo dňa 27. 5. 2013.

²⁵ JIRÁSEK, ŠŮLA, ref. 2, s. 146 (preklad z češtiny autor).

²⁶ NA Praha, f. Kancelář 1. tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, šk. 133.

²⁷ O vystúpeniach proti menovej reforme pozri JIRÁSEK, Zdeněk, PÍSKOVÁ, Milada. *Čítanka k obecným a českým dějinám 20. století*. Opava : Slezská univerzita 1997, s. 96-121.

raste životnej úrovne pracujúcich.²⁸ Pozitívnym faktorom bolo, že zároveň s reformou sa zrušil prídelový systém zásobovania, niektoré tovary, či druhy potravín sa stali dostupnejšími, aj keď ich cena zostávala vysoká. Samotní predstavitelia režimu priznávali, že v oblasti životnej úrovne nastala stagnácia. Preto v ďalších rokoch sa realizovalo v troch vlnách zlacňovanie niektorých tovarov, pri istom nominálnom raste miezd.

Ekonomický krach z jari 1953 jednoznačne ukázal, že ani aplikácia plánovaného hospodárstva neprinesie bezproblémový vývoj, a nebude cestou ružovým sadom do komunizmu, ako to očakávali i mnohí komunistickí intelektuáli.²⁹ Prvý päťročný plán v Československu sa skončil katastrofou a museli nasledovať dva roky (1954 – 1955), aby sa odstránili aspoň najkriekľavejšie disproporcie a pripravil 2. päťročný plán – ten však v skutočnosti ani nejestvoval, uzákonený bol až v roku 1958, počas jeho trvania prichádzalo k permanentným zmenám a hospodárstvo bolo vlastne riadené jednoročnými plánmi. Výsledky 2. päťročnice spočiatku považovalo vedenie KSC za veľmi úspešné, no prax čoskoro ukázala, že tak ani zďaleka nie je a Československo smerovalo k ďalšej hospodárskej kríze, ktorá vypukla na začiatku 60. rokov 20. storočia.³⁰ Ale to je už iná kapitola.

Štúdia bola vypracovaná v rámci Projektu Vega č. 2/0103/13 Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989.

M. LONDÁK: DIE URSACHEN DER FINANZ- (WÄHRUNGS-) REFORM VON FRÜHLING 1953 IN DER TSCHECHOSLOWAKEI UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER MILITÄRISCHEN ASPEKTE

Das Ziel des präsentierten Beitrags ist die Erläuterung von wichtigsten Ursachen, die im Hintergrund der bedeutendsten Einschnitte in die wirtschaftliche Entwicklung der Tschechoslowakei in der Nachkriegszeit standen. Hierbei handelt es sich um ein historisches Ereignis, dessen Relevanz und Tragweite nicht nur von den Historikern und Fachleuten, sondern auch von der Öffentlichkeit nicht in Frage gestellt wird. Die Währungsreform von 1953 in der Tschechoslowakei mit ihren sämtlichen Auswirkungen bedeutete einen starken und ausgesprochen negativen Eingriff in das Leben des Großteils der Gesellschaft. Eine Standardreform der Währung wurde 1945 in der Tschechoslowakei durchgeführt. Es ist deshalb mehr als angebracht zu fragen, warum in einer kurzen Zeit danach – nicht einmal sieben Jahre später – eine weitere Währungsreform in die Wege geleitet wurde. Jegliche Währungsreformen bedeuten nämlich einen massiven Eingriff in die Ökonomie des Staates und werden daher nur in Ausnahmefällen, meistens infolge von weitreichenden wirtschaftlichen Erschütterungen, wie z. B. Kriegskonflikte, eingeführt.

Gegenwärtig sind sich die Forscher und Fachleute aus dem Bereich der Wirtschaft darüber im Klaren, dass das Ereignis aus dem Frühling von 1953, das als Währungsreform bezeichnet worden ist,

²⁸ Cit. podľa *Sbornik studijních materiálů k dějinám KSC v období 1948 – 1953*. Praha : VŠP ÚV KSC, 1974, s. 203-204.

²⁹ Mnohí slovenskí komunistickí intelektuáli v období po skončení 2. svetovej vojny podľahli mýtu komunistickej strany. Ladislav Mňačko si po čase zaspomínal na tú dobu ako „na dobu jednoduchých a veľkých cieľov – to boli rovnaké šance pre každého človeka na svete, bez ohľadu na jeho rasu, príslušnosť a vierovyznanie. Vrável som si, teraz to musíme vyhrať a potom to bude jarná prechádzka do komunizmu“ Cit. podľa LONDÁKOVÁ, Elena. Slovenské predjarije. In *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brne, s. 209. ISBN 80-210-1976-X.

³⁰ Bližšie pozri LONDÁK, *Ekonomické reformy*, ref. 8, s. 127 a n.

VOJENSKÁ HISTÓRIA

in Wirklichkeit lediglich ein nicht eingestandenes, bzw. elegantes Staatsbankrot gewesen ist. Ursachen für einen Staatsbankrot der Tschechoslowakei gab es mehrere, keine von ihnen konnte jedoch vereinzelt entscheiden gewesen sein und es ist daher anzunehmen, dass erst ein Zusammenkommen von mehreren Faktoren der Auslöser war. Dabei ging es nicht einzig und alleine um die Einführung der Planwirtschaft nach Februar 1948. Ein nicht zu unterschätzender Beweggrund war die Umgestaltung des gesamten wirtschaftlichen Konzepts (vor allem im tschechischen Teil der Republik) in den Gegebenheiten eines bereits ausreichend entwickelten Industrielandes. Hatte sich die Tschechoslowakei in der jüngeren Vergangenheit vor allem auf die Produktion der Gebrauchsgüter spezialisiert, so wurde in der Folgezeit nach den politisch-gesellschaftliche Veränderungen, hervorgerufen durch die kommunistische Machtergreifung in Februar 1948, das Konzept einer Maschinenbau-Weltmacht in die Wege geleitet. Die Tschechoslowakei sollte sich, laut der von Moskau bestimmten 'Aufgabenteilung', auf Schwerindustrie konzentrieren und die Industrialisierung des gesamten Ostblocks beisteuern. Darüber hinaus kam es, im Zusammenhang mit der Außenpolitik der Sowjetunion, zu einer immer stärkeren Verlagerung zugunsten der Rüstungsindustrie. Diese Tendenzen sind als der wahre und tatsächliche Grund für die Verabschiedung des ersten Fünfjahresplans in der Tschechoslowakei zu nennen. Die darin enthaltenen Aufgaben hatten in der Tat einen Hauch an Megalomanie inne und übertrafen das reale wirtschaftliche Potenzial des Landes. Zudem kam es zu ernsthaften Schwierigkeiten in der Agrarwirtschaft, die verursacht waren durch die gewaltig eingeführte Kollektivierung. Alle hier kurz aufgezählten Prozesse hatten letztlich den Staatsbankrot der Tschechoslowakei und die darauffolgende Währungsreform von 1953 zur Folge.